

УДК 655.5

О.Р. Вербіська

СПЕЦИФІКА СТВОРЕННЯ ПУТІВНИКА ТА ЙОГО ПІДГОТОВКА ДО ВИДАННЯ

(за матеріалами видань про Львів)

У кожного міста своя історія, доля. Але Львів – це особлива перлина, колиска культури, мистецтва, архітектури, історії нашого народу. Сьогодні Львів небезпідставно претендує на те, щоб увійти в коло головних європейських туристичних центрів. А для цього, окрім іншого, нам потрібна якісна краєзнавча література – насамперед *путівники* – для представлення міста його гостям.

Потреба у виданні путівників, а отже, попит на них зумовлені не тільки культурно-історичним і сучасним значенням того або іншого міста чи місцевості. Важливу роль відіграють також політична ситуація та географічне положення, що теж впливає на приплив туристів і екскурсантів. З розвитком масового туризму та розробленням нових маршрутів росте й число путівників, що випускаються.

У сучасній краєзнавчій літературі путівники є найпоширенішим жанром. Їх видання тісно пов'язане з розвитком

історико-краєзнавчої наукової діяльності у місті, містобудівною практикою, музейною й туристсько-екскурсійною роботою, охороною та пропагандою пам'ятників старовини, історії і культури. Занедбаність якоїсь із ділянок краєзнавчої роботи негативно позначається на якості випущених книг. Є і ще одна причина низької якості краєзнавчих видань: до сьогодні не вироблені надійні теоретичні засади аналізу та видавничої підготовки основних типів цих видань (відбір фактичного, у тому числі ілюстративного, матеріалу, оцінка композиції, довідкового апарату, поліграфічного відтворення і т.д.). Саме нерозробленість теоретичних питань редакторського аналізу краєзнавчої літератури обертається великими практичними проблемами для видавничих працівників. Головна ж причина низької якості краєзнавчої літератури полягає в тому, що історичному краєзнавству як науковій дисципліні, що є основним джерелом інформації для всіх історико-краєзнавчих видань, тривалий час не приділялося серйозної уваги, а проблеми комплексного вивчення історії міст, не розроблялися.

Путівник – *функціональна* книга, що, приваблюючи читача, спонукає його відвідати місто, дізнатися про його історію та сучасність. Тому створення текстового та відбір ілюстративного матеріалу для путівника – дуже важливий крок у підготовці видання до друку. Факти повинні бути цікавими, інформативними, точними та дохідливими. Вони повинні також передавати колорит міста, бути яскравими, і головне – доцільними, відповідати потребам читача цього видання. Адже путівник – це ще й *пізнавальна* книга, яка робить відпочинок не лише приємним, а й корисним.

Книгознавці стверджують, що протягом історії створення різного типу видань відбувалася все більша конкретизація читачької адреси. З аналізу видань про Львів* випливає, що саме по собі це стається не завжди. Так, ми маємо кілька книг, цікавих для найширшого загалу (ці випадки унікальні і трапляються тоді, коли автор талановитий, любить своє місто, багато про нього знає, має доступ до будь-якої інформації і право показати її світу, а також вміє знайти індивідуальний підхід до відбору та

* Див. нашу статтю: Вербіцька О.Р. Путівник як найпопулярніше видання краєзнавчої літератури // Наукові записки /Українська академія друкарства. 2001. Вил.3. С.78–81.

подання цієї інформації), але у нас досі немає науково розробленої типології путівників. А отже, видавці та книгознавці ще повинні попрацювати над цією проблемою: чітко розділити путівники за читацькою адресою та цільовим призначенням, визначити читацькі групи, вивчити потреби кожної з них, а вже тоді, відповідно до цих потреб, створювати путівники. Зрозуміло, що для цього потрібні час і значні зусилля, але у нас є багатий досвід минулих видавців та авторів. І цей досвід вартує уваги. Зокрема, за читацькою адресою путівники по місту можна поділити на кілька груп: для туристів (довідкове видання); для фахівців – екскурсоловів, краєзнавців; для мешканців міста. Але це дуже умовний і загальний поділ. Кожне видання розраховане на якусь певну групу читачів, які різняться соціальним становищем, рівнем освіченості, стилем життя, національністю, зацікавленнями тощо. Все це необхідно враховувати при написанні та редагуванні путівників.

Вирішальною для путівника є якість фактичного матеріалу. Вибір об'єктів характеристики – найперше завдання автора краєзнавчого твору. Основний критерій вибору об'єктів – це найбільша культурна та історична цінність. А тому не можна допустити, щоб у виданні про Львів не згадувалися такі визначні споруди, як ратуша (так трапилося, наприклад, у путівнику Олени Степанів „Сучасний Львів”) або Оперний театр (як у відомому путівнику Івана Крип'якевича „Історичні проходи по Львові”). Необхідно також подавати відомості про деякі споруди, що не збереглися, але відігравали колись дуже важливу роль у житті міста (наприклад, Низький замок, стовп кари і т.д.).

Наступний крок – вибір оптимального матеріалу про ці об'єкти. Популяризаторські історико-краєзнавчі відомості про місто повинні бути розраховані на читача з широким колом зацікавлень. Фактичний матеріал не може носити виключно історичний або архітектурний характер. Усі науково-популярні видання про місто мають мати комплексний характер, органічно поєнувати факти з різних сфер діяльності людей. Слід розповісти і про місцезнаходження міста щодо шляхів сполучення (колись і тепер), загальне планування міста, характер забудовель. Для путівника потрібні відомості, які б допомогли орієнтуватися у місті і ознайомитися з його історико-архітектурними пам'ятками.

Вибір фактичного матеріалу та його інтерпретація в усі часи залежали від подій, що відбувалися у суспільстві. Так, у

„біографії” Львова найяскравішими історичними подіями, які вплинули на „політику” путівників, були надання місту Магдебурзького права, прислання Галичини до Польщі, а потім – до Австро-Угорщини, спроби Січових стрільців визволити Галичину від загарбників, прихід радянської влади, Перша світова війна, період відновлення України як держави. І, відповідно, загальна політика кожної влади визначала політичне заангажування путівників. Але з історії краєзнавчої літератури відомо, що чим менше був заангажований путівник, тим довше його перевидавали (наприклад, путівники І.Крип’якевича та М.Орловича), – це потрібно мати на увазі й сьогодні.

Сучасне місто є предметом вивчення фахівців різного профілю: історика, географа, економіста, соціолога, містобудівника та ін., – завдання яких, зазвичай, обмежуються або хронологічними рамками, або тематикою. У путівнику ж необхідно представити місто комплексно, а водночас розкрити його індивідуальність, своєрідність історичного шляху. Тут повинні бути науково-інформаційні відомості про місцеву історію, сучасний стан і життя міста. Насиченість книги новими даними, які уперше вводяться в науковий обіг, підвищує її пізнавальну цінність. Цілком очевидно, що видання книг про місто, його соціально-економічну історію і розвиток національної культури дасть необхідний матеріал для широких узагальнень, а також може магі виховне значення.

Історія міста складає основу путівника і займає в ньому найбільше місце. Виклад історичного матеріалу повинен показати хід розвитку міста як процес руху історії. Сукупність історичних відомостей повинна містити характеристики послідовних етапів розвитку міста – княжого, казимирівського, австрійського, радянського. При оцінці фактичних даних слід передусім враховувати історичний зміст кожного з періодів. Факти та події міської дійсності оцінюються з точки зору того, наскільки яскраво висловлюють вони зміст цих подій, в якому відношенні перебувають до суспільного прогресу свого часу, наскільки вони типові для доби.

Не можна, описуючи історію міста, зловживати фактами із загальної історії країни, а місцевий матеріал підганяти під задалегідь задану схему. Саме місцеві факти повинні бути неповторними в „біографії” міста, розкривати його індивідуальне обличчя, своєрідність історичного шляху. Тут головне – вміння

вибирати із загалу історичних подій найцікавіше, найнеобхідніше для ознайомлення з містом. Слід звертати особливу увагу на те, що різним групам читачів потрібні різні відомості: *місцевому населенню* – цікаві факти з історії у поєднанні з необхідною інформацією (наприклад, список шкіл); *екскурсоводам, краєзнавцям* – деталізована інформація про місто загалом та окремі архітектурні атракції; туристам – мінімум відомостей з історії, головне – практична інформація.

Добір фактичного матеріалу для книги – перший етап роботи над нею. Наступний етап – робота над її композицією. На цьому етапі потрібно встановити взаємовідносини між окремими структурними одиницями тексту, зокрема, між розділами, присвяченими історії та сучасності, між матеріалами, що відтворюють різноманітні сторони предмета, що вивчається, – географічну характеристику, економічні, політичні, культурні функції тощо.

Структура комплексного путівника (послідовність розташування матеріалу, членування його на частини), звичайно, зумовлюється логікою наукового краєзнавчого вивчення, загальним задумом книги та історичними і сучасними особливостями міста. Та, на нашу думку, у будь-якому путівнику доцільно дотримуватися наступної схеми викладу:

1. Вступ, в якому розкривається у загальних рисах сучасне обличчя міста, встановлюється його економічне і культурно-історичне значення.

2. Географічне становище і характеристика природних умов місцевості.

3. Історія міста за окремими етапами – від його заснування до сучасності.

4. Сучасне місто – деталізована характеристика у цілому і за окремими районами, розкриття різноманітних сторін життя (економіка, культура, наука, освіта, мистецтво, архітектурно-будівельне планування, визначні місця, пам'ятки, передмістя міста).

5. Виклад на основі узагальнення сучасних знань про місто стислого прогнозу його розвитку в майбутньому.

6. Наявність інформаційних додатків, якщо видання призначене для туристів.

Запропонована нами схема визначає, зрозуміло, лише загальну логічну послідовність побудови книги. Що ж до обсягу

окремих розділів і їхньої відповідності, то це визначається специфікою типу видання та індивідуальними особливостями твору.

Вибір композиції (як, зрештою, і якість змісту книги), звичайно, залежить передусім від творчих можливостей автора. Однак автор при цьому не довільно вибирає бажану структуру видання: він спирається на логіку предмета, що складає зміст книги. І тут на допомогу автору повинен прийти редактор, який може підказати оптимальний варіант композиції.

Композиція путівника визначається закладеними в її основу принципами систематизації матеріалу – відомостей про визначні місця, об'єкти. Для надання структурі тексту логічності при поділі його на розділи можуть бути використані різноманітні прийоми групування відомостей:

1) *топографічний* – сутність його полягає в тому, що пам'ятні місця розбиваються на топографічні групи, відповідні (за розділами книги) адміністративним або природно-історичним районам міста;

2) *маршрутний* – пов'язаний з розробкою маршруту екскурсії по місту, що є композиційним стрижнем путівника;

3) *маршрутно-топографічний* – поєднує в собі два попередніх. Подається декілька екскурсійних маршрутів, прив'язаних до топографічної структури міста;

4) *маршрутно-тематичний* – для компонування матеріалу розробляються окремі тематичні маршрути за ходом визначних пам'яток;

5) *тематичний* – як і в попередньому випадку, матеріал групується в розділи за ходом визначних пам'яток. Але в середині розділів виклад ведеться вже не за маршрутною канвою, а в будь-якій іншій послідовності. Наприклад, внутрішня рубрикація може відповідати історичній хронології – послідовності створення об'єктів;

6) *змішаний* – поєднання різноманітних комбінацій названих вище прийомів. Таку побудову найчастіше використовують у колективних роботах. Наслідком може бути порушення логічності композиції.

У сучасних виданнях про Львів матеріал найчастіше розбивають на декілька тематичних маршрутів: пам'ятники архітектури; історичні місця і пам'ятники; пам'ятні літературні місця; місця і пам'ятники бойової слави; музеї та місця,

нов'язані з перебуванням і діяльністю видатних осіб, що проживали у Львові, державних діячів, учених, письменників та ін.

Особливу увагу при створенні путівника та при підготовці його до друку слід приділяти науково-довідковому апарату. На жаль, через нерозробленість теоретичних проблем виходить чимало неякісних путівників, апарат яких укладено непрофесійно, а то й просто безграмотно. Найчастіше у сучасних путівниках маємо один і той самий недолік – стандартність форми та змісту. Як результат, у виданні можуть бути відсутні необхідні елементи апарату, а ті, що є, не завжди потрібні і не відповідають своїй меті. У кращому випадку путівник містить передмову, вказівки на джерела у вигляді посторінкових бібліографічних посилань і список використаної літератури, рідко – примітки.

Редактор повинен добре продумати всі елементи видання відповідно до специфіки його типу, читацької адреси та цільового призначення (так, у путівниках для туристів недоречно подавати бібліографічний список старих путівників, бо він має рекомендаційний характер, а широкий загал читачів не має доступу до цих видань). При цьому існують і певні догми, яких слід дотримуватися усім редакторам, що займаються виданням путівників.

Знайомство читача з путівником розпочинається з назви, а тому назва має бути оригінальною. Далі, для зацікавлення, у виданні потрібна рекомендаційна *анотація*. У ній мають бути описані свосвідність теми, структурні особливості, прийоми викладу – тобто комплекс питань, які б, розкриваючи тему, викликали інтерес у читача, полегшили подальше розуміння. Наступним елементом зацікавленості є *передмова*. У путівниках вона не має принципових відмінностей від передмов в інших різновидах популярних видань щодо методів інформування читача та кола питань, які розглядаються. Інколи роль передмови тут виконує анотація або короткий вступний нарис, мета якого – підтримати початковий інтерес читача (у таких випадках недоречно шукати обґрунтування вибору автором теми і поставленої мети, вказівки на те, які з тем розроблені з більшою чи меншою деталізацією, тощо). У *вступі*, який вміщують після передмови, висвітлюються деякі деталі місцевої історії і міста у цілому, підкреслюється його індивідуальність. Вступ – одна з необхідних складових путівника, яким, однак, часто нехтують автори і видавці. Проте навіть там, де формально книга відкривається вступом, він

здебільшого не виконує свого призначення, буває написаний сухо, нудно і схематично (так, не уник схематизму навіть Роман Тарасевич, автор цікавої книги „Місто Лева”). Ще один елемент апарату, *список рекомендованої літератури*, потрібно подавати (або не подавати) відповідно до читацької адреси. Якщо ж він все-таки уміщується, то повинен орієнтувати читача на глибше вивчення теми путівника. До списку можуть увійти як популярні роботи історико-краєзнавчого характеру, так і спеціальні твори з окремих тем.

Важливу довідкову роль відіграють і *показчики* – імен, географічних пунктів, місцевої топографічної номенклатури. Проте у сучасних путівниках найбільш відчутна відсутність таких показчиків, які б у сукупності забезпечували швидке отримання довідкових відомостей з основних півнів історії міста або його сьогодишнього життя. В невеликих популярних нарисах можна, звичайно, обмежитися єдиним алфавітним показчиком.

У путівниках дуже часто не вистачає *приміток* історичного змісту, які повинні давати необхідне пояснення або додаткові довідки, особливо у тих випадках, коли факти минулого не будуть зрозумілі читачеві без пояснень. Посторінкові примітки до путівника можуть, крім того, містити пояснення незрозумілих слів, вказівки на джерела відомостей, довідки про походження і значення місцевих географічних назв, про всілякі дати (місцева хроніка), місцеположення, стан і призначення історичних будинків і пам'ятників і т. п. Найбільш поширені недоліки приміток – пояснення у них загальновідомих речей і, навпаки, брак тлумачень тієї інформації, в якій читач не може розібратися самостійно. У більшості путівників про місто використовують лише бібліографічні примітки, що вказують на джерела матеріалу. Але ще частіше цей елемент апарату в аналізованих виданнях взагалі відсутній. В одних випадках це можна пояснити загальнодоступним викладом, який не потребує додаткових пояснень, в інших – тільки зневагою авторів і видавців до інтересів читача, нехтуванням культурою краєзнавчого видання.

І, нарешті, особливим елементом довідкового апарату у путівниках є найрізноманітніші *практичні довідки та поради* для туристів: місце і час роботи музеїв, списки місць, які варто відвідати, адреси театрів, ресторанів, барів, туристичних фірм, вокзалів, інформація про тролейбусні, трамвайні й автобусні маршрути тощо.

Як бачимо, підготовка науково-довідкового апарату путівника – робота творча. До того ж вибір потрібних відомостей з великої маси літературного матеріалу неможливий без спеціальних видавничих підходів. Загалом же, створення високоякісних путівників – важливе завдання. І, насамперед, стоїть воно перед місцевими видавництвами. Адже ці книги рекламують місто, виховують у його жителів любов до нього. Саме їх ставлять на полиці багатьох особистих бібліотек, дарують друзям. Саме вони найчастіше користуються попитом у туристів, що бажають взяти з собою на пам'ять про нове місто часточку його історії. Тому такі видання повинні бути як саме місто – гарними, здатними служити довго пам'ятними сувенірами. Вони мають бути переконливими в своєму змістовному та видавничому вирішенні. Сучасний книжковий ринок потребує путівників, і найкращих, – бо наше місто їх варте, а автори здатні такі путівники створити. Писав же ще у XVII ст. львівський поет й історик В.Зиморович: „Під таким вже небом і під такою зіркою виникло це місто, що якимось мимоволі народжувалося стремління до прекрасного. І немає ремесла, у якому львів'янин не зміг би досконалитися”!

Стаття надійшла до редколегії 28.01.2000